

В. Андрущенко, Л. Губерський,
М. Михальченко

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ

Історія, теорія,
методологія

*Підручник
для вищих навчальних закладів*

Видання 4-е, виправлене та доповнене

Київ
Юрінком Інтер
2016

УДК 1:316.3](075.8)
ББК 87я73+60.5я73
А66

Авторський колектив

АНДРУЩЕНКО Віктор Петрович, доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік АПН України, ректор національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Заслужений діяч науки і техніки України;

ГУБЕРСЬКИЙ Леонід Васильович, доктор філософських наук, професор, академік НАН України, ректор Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

МИХАЛЬЧЕНКО Микола Іванович, доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувач відділом Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. Заслужений діяч науки і техніки України

*Рекомендовано Вченою радою
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 10 від 29.02.2016 р.)*

Відтворення всієї книги чи якої-небудь її частини
будь-якими засобами або в якій-небудь формі, у тому числі в Інтернеті,
без письмового дозволу видавництва забороняється

Андрущенко В. П., Губерський Л. В., Михальченко М. І.

А66

Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія : Підручн. для вищ. навч. закл. / В. П. Андрущенко, Л. В. Губерський, М. І. Михальченко. — Вид. 4-те, випр. та доп. — К. : Юрінком Інтер, 2016. — 552 с.

ISBN 978-966-667-659-0

Четверте видання підручника «Соціальна філософія» є суттєво доопрацьованим варіантом попереднього видання курсу лекцій «Сучасна соціальна філософія». Додані нові глави, що стосуються історії української філософії та існування української регіональної цивілізації. Повніше представлена історія світової філософської думки, докладніше проаналізовано українське суспільство за роки незалежності.

Призначене для студентів і всіх, хто цікавиться соціальною філософією.

УДК 1:316.3](075.8)
ББК 87я73+60.5я73

ISBN 978-966-667-659-0

© Андрущенко В. П., Губерський Л. В.,
Михальченко М. І., 2016
© Юрінком Інтер, 2016

ЗМІСТ

Вступ	3
Передмова до першого видання	3
Передмова до другого видання.....	6
Передмова до третього видання.....	8
Передмова до четвертого видання	9

Розділ I

ПРЕДМЕТ І ЗАВДАННЯ ВИВЧЕННЯ КУРСУ СУЧАСНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ

Глава 1. Предметне поле сучасної соціальної філософії	10
--	----

Специфіка соціального пізнання. Суспільствознавство як система. Специфіка предмета соціальної філософії. «Основне питання» соціальної філософії та визначення її предмета. Гуманістична спрямованість соціальної філософії. Загальнолюдське та класове в соціальній філософії. Головні методологічні принципи соціальної філософії. Структура курсу соціальної філософії. Спадкоємність ідей суспільного розвитку в контексті класових і загальнолюдських пріоритетів

Глава 2. Основні поняття та категорії соціальної філософії	22
---	----

Категорії соціальної філософії. Висхідний ряд загальних категорій. Природа. Людина. Суспільство. Основні сфери суспільного життя. Діяльність. Виробництво. Практика. Суспільне життя. Праця. Продуктивні сили. Відносини виробничі. Техніка. Засоби виробництва. Базис і надбудова. Науково-технічна революція (НТР). Суспільні відносини. Соціальна стратифікація. Соціальна мобільність. Соціально-політична структура. Соціальна спільнота. Етнос. Народ. Нація. Суспільні класи. Соціальні інститути. Політика. Політична культура. Держава. Демократія. Диктатура. Тоталітаризм. Насильство. Боротьба класів. Революція. Реформа. Дух. Духовне виробництво. Духовний світ особистості. Форми суспільної свідомості. Ідеологія. Наука. Мораль. Правосвідомість. Релігійна свідомість. Культура. Потреби. Інтереси. Освіта. Вільний час. Побут. Історія. Рушійні сили історії. Відчуження. Гуманізм. Прогрес і регрес. Віра. Надія. Любов. Сенс життя

Глава 3. Видатні філософи: історична еволюція ідей	61
---	----

Розділ II

ІСТОРИЧНА ГЕНЕЗА ПРЕДМЕТА СОЦІАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ В ІСТОРІЇ ФІЛОСОФІЇ

Глава 1. Загальна концепція історії соціальної філософії	69
---	----

Предмет соціальної філософії в його історії. Головне питання соціальної філософії в історичному розвитку. Проблема наукової інтерпретації історії соціально-філософського

знання. Європоцентристська спрямованість гегелівської періодизації історії соціально-філософських вчень. Матеріалізм та ідеалізм в історії еволюції соціально-філософських вчень (К. Маркс, Ф. Енгельс). К. Поппер про дві лінії розвитку соціальної філософії в історії: пошук демократичного суспільства (Демокрит, Ж.-Ж. Руссо, І. Кант) і шлях до тоталітаризму (Геракліт, Платон, Г. Гегель, К. Маркс). Головні етапи розвитку соціологічної думки в інтерпретації Р. Арона. Періодизація історії як загальне підґрунтя структуризації еволюції соціально-філософського знання в історії. Цілісність історії соціально-філософського знання. Парадигмальна гіпотеза еволюції соціально-філософського знання

Глава 2. Соціальна філософія античного світу 97

Західноєвропейська соціальна філософія як теоретичний феномен: проблема початку. Греція та давньоіндійська філософська думка. Давньокитайська філософія. Світоглядний сенс вчення Лаоцзи про дао. Етико-моральна філософія Конфуція та конфуціанців. Природничо-наукова та політико-правова зумовленість античної соціальної філософії. Етико-раціоналістична спрямованість соціально-філософських поглядів Сократа. Проблема організації демократичного суспільства у філософії Демокріта. Соціально-філософські «чари» Платона: шлях до тоталітаризму чи пошук організованого суспільства. Суспільно-політична концепція Аристотеля. Суперечливі пошуки «суспільного ідеалу» філософами елліністичного та римського періодів. Загальносвітове значення соціальної філософії донульового часу

Глава 3. Соціальна філософія в полоні теології 118

Історична та соціальна зумовленість теологізації соціальної філософії. Суперечності становлення релігійної філософії. Християнські апологетика і патристика. Філософський зміст вчення Августина про «божественне передвизначення» та «два царства». Суперечливий пошук суспільного ідеалу (ідеалу суспільного життя) теоретиками «після-августинівського» періоду. Соціальна філософія і теологія в країнах Близького Сходу та мусульманській Іспанії. Соціальна утопія Роджера Бекона. «Природне богослов'я» Томи Аквінського як найвищий злет релігійної філософії доби Середньовіччя. Етико-соціальні ідеї філософів пізнього Середньовіччя. Місце середньовічної соціальної філософії в історії інтелектуальних пошуків людства

Глава 4. Соціальна філософія як складова світової гуманістичної культури 145

Соціально-практична зумовленість зміни парадигми соціального філософування за доби Відродження. Гуманістичні культура та мистецтво як джерело формування і предмет осягнення нової, реалістичної, філософії. Проблема людини, Космосу та моралі як підґрунтя філософії доби Відродження. Революціонізуючий характер вчення Н. Макіавеллі про матеріальний інтерес як головний чинник людської життєдіяльності. Політологічна доктрина Н. Макіавеллі та макіавеллізм. Проблема реформування релігії, суспільства та держави в соціальних теоріях доби Відродження та Реформації. Гуманістичне переосмислення релігії (Еразм Роттердамський). Реалізм і фантастичність ідеалу соціальних перетворень Т. Мора і Т. Кампанелли

Глава 5. Нові часи: державотворча спрямованість соціальної філософії 165

Соціально-політичні орієнтації Нового часу: проблеми, пошуки, перспективи. Критичний реалізм соціальної філософії Ф. Бекона. Світоглядні принципи філософії Р. Декарта і картезіанців. Компромісна філософія П. Гассенді. Проблема державотворення

і загроза політизації соціальної філософії (Т. Гоббс). Секуляризація філософії та моралі: етико-соціальна концепція Б. Спінози. Філософія здорового глузду як підґрунтя виховання громадянина (Дж. Локк). Роль французького Просвітництва (Ш. Монтеск'є, Ф. Вольтер, Ж.-Ж. Руссо, Е. Кондільяк) у розробці «договірної теорії держави». Людина та суспільство у філософії французьких матеріалістів XVIII століття (Ж. Ламетрі, Д. Дідро, К. Гельвецій, П. Гольбах). Соціально-філософські ідеї німецького Просвітництва (Х. Вольф, Г. Лессінг, Й. Гердер, Й. Гете). Соціально-філософські надбання та прорахунки Нового часу

Глава 6. Універсальна модель соціального: німецька класика 200

«Позапросвітницькі» передумови формування нової теоретичної моделі соціального (Дж. Берклі та Д. Юм). Феномен І. Канта: правова держава, категоричний імператив, вічний мир в історії. Проблема діяльного суб'єкта, свободи та права у соціальній філософії Й. Фіхте. «Філософія прозріння» Ф. Шеллінга. Діалектична концепція соціального Г. Гегеля: «абсолютна ідея» та «хитрість розуму». Філософія духу, історії та права як складова універсальної концепції соціального. Л. Фойербах як критик Г. Гегеля і фундатор антропологічного бачення соціального. К. Поппер про тоталітарну спрямованість гегелівської соціальної філософії. Історична доля соціально-філософського вчення Г. Гегеля

Розділ 7. Соціальна філософія марксизму-ленінізму: пошуки і глухі кути теорії та практики 233

Соціально-історичні передумови та головні теоретичні джерела формування філософії марксизму. Соціальна утопія XVIII—XIX століть (А. Сен-Сімон, Ш. Фур'є). Економічні обґрунтування будови соціуму (В. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо). Друга революція в суспільствознавстві: становлення соціальної доктрини марксизму. К. Маркс і Г. Гегель: діалог титанів. Сутність і головні засади марксистської соціальної філософії. Марксизм у Росії: Г. Плеханов і В. Ленін. Сталінізм як тоталітаризм. Марксизм «істинний» та «хибний»: варіант Раймона Арона. М. Бердяєв про роль і місце марксизму в історії суспільної думки. Марксизм і сучасність: підсумки експериментів

Глава 8. Діалог на зламі століть: множинність соціально-філософського знання 265

Незадоволеність класикою та потреба філософського плюралізму. Взаємозв'язок соціально-філософських пошуків на рубежі переходу від класичної до некласичної системи. «Філософія життя» як спроба повороту до людяного визначення соціального. Соціальна філософія розуміння: феноменологія та герменевтика. Екзистенційна природа соціального. Соціальна філософія як соціологія. Культурологічні моделі соціуму. Соціальна філософія технократизму. Фройдизм і неофройдизм. Поміркованість пограничного пошуку: релігійно-філософське бачення соціуму

Глава 9. Філософські пошуки українських мислителів 286

Соціальна філософія Григорія Сковороди. Ідеї державності в українській соціальній філософії. Тарас Шевченко. Демократична і соціалістична філософія М. Драгоманова. Соціально-філософські погляди І. Франка. Гуманістична правда філософських пошуків Лесі Українки. Націонал-демократична філософія М. Грушевського. Ідея української державності В. Винниченка. Філософське обґрунтування ідеології українського націоналізму Д. Донцова. Політична філософія В. Липинського. Філософський «націоналізм» М. Міхновського. Український соціально-філософський дискурс на рубежі XX—XXI століть

Розділ III
ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ
СУЧАСНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ

- Глава 1. Природні засади життя людини і суспільства** 314
- Природа як Всесвіт. Головні гіпотези виникнення, побудови та існування Всесвіту. Проблема походження життя на Землі. Життя і Космос. Трудовий характер життєдіяльності людини. Географічне середовище та його роль у житті суспільства. Демографічний чинник суспільного розвитку народонаселення — передумова та суб'єкт історичного процесу. Природа — виробництво — споживання. Екологічна проблема і засоби її розв'язання
- Глава 2. Архітектоніка суспільного виробництва** 327
- Поняття суспільного виробництва. Матеріальне виробництво — основа існування та розвитку суспільства. Специфіка духовного виробництва. Виробництво потреб. Виробництво форм спілкування. Суспільне виробництво як виробництво людини. Спосіб виробництва матеріальних благ та його структура. Продуктивні сили та виробничі відносини. Проблема власності та організації суспільного виробництва. Вирішення суперечностей власності — головне джерело й стимул суспільного розвитку
- Глава 3. Джерела соціальної динаміки.**
Конструктивні та динамічні сили науково-технічного прогресу 343
- Суперечність як головне джерело розвитку суспільства. Основні чинники суспільного розвитку. Зовнішні та внутрішні фактори розвитку виробництва. Наука як соціальний інститут і чинник розвитку матеріального виробництва. Історична взаємодія в системі «наука — техніка — виробництво». Сутність, головні ознаки і напрями сучасної науково-технічної революції. Сучасний етап НТР: інформатика і технологічна революція. Соціальні наслідки та парадокси інформаційно-технологічної революції
- Глава 4. Природна сутність людини: походження і буття** 358
- Природа та сутність людини: історично-філософський та соціологічний аспекти. Природне (біологічне) та соціальне в людині. Проблема особистості. Типологія особистості. Поняття рядової, історичної та видатної особистості. Роль особистості в історії. Особистість і народ. Свобода волі особистості. Ж.-П. Сартр про індивідуальну свободу як єдиний фундамент суспільних цінностей. Діалектика свободи та необхідності у суспільному розвитку. Проблема вибору цінностей. Внутрішній світ людини, моральні цінності та проблема виховання. Відчуження як соціальний феномен. Антропологічна революція (Г. Маркузе, З. Фройд, Т. Адорно, Е. Фромм) чи класова боротьба трудящих (К. Маркс, В. Ленін). Особистість у філософських концепціях постмарксистського періоду. Перспективи особистості
- Глава 5. Людина як суб'єкт соціального процесу** 378
- Індивідуальне та соціальне в історії. Інтерес як основа об'єднання людей у соціальні спільності. Соціальна структура суспільства. Генеза соціальних спільностей: сім'я, рід, плем'я, народність, клас, нація. Поняття класів. Соціально-класова структура сучасного індустріального суспільства. Теорії соціальної стратифікації та соціальної мобільності (П. Сорокін, Т. Парсонс, С Ліпсет). Класові конфлікти в індустріальному суспільстві: альтернативи К. Маркса — Р. Дарендорфа. Класи та нації. Соціальне та етнічне в нації. Нації та раси. Специфіка національних відносин. Національні суперечності та шляхи їх вирішення. Творча діяльність народу як основа суспільного розвитку

Глава 6. Суспільні відносини	402
<p>Поняття суспільних відносин у філософії та їх суб'єкт. Діяльнісно-практичні основа й структура суспільних відносин. Суспільні відносини та конфлікти. Причини соціальних конфліктів та їх типологія. Вирішення конфлікту: умови, засоби, механізми, методи. Процесуальний характер суспільних відносин. Поняття суспільного процесу. Сутність і структура соціально-конфронтаційних процесів. Соціальний процес як переміщення людей (народів). Велике переселення народів як конфлікт, процес і переміщення. Переміщення українців: зовнішні впливи та внутрішньоетносні втрати. Українська діаспора і сучасні еміграційні процеси в Україні</p>	

Глава 7. Регулятивні механізми функціонування та розвитку соціуму	423
<p>Проблема регуляції суспільних відносин у соціальній філософії. Тотем і табу. Морально-правова регуляція суспільства. Політика як соціальний регулятор відносин між індивідами та соціальними спільнотами. Поняття політичної організації суспільства. Сутність і головні ознаки держави, її регулятивні можливості</p>	

Розділ IV

ТЕОРІЯ ДУХОВНИХ І КУЛЬТУРНИХ ПРОЦЕСІВ

Глава 1. Духовне життя суспільства і культура. Філософія духу	436
<p>Народження і злет людського духу: свідомість чи інстинкт? Свідомість як віра в пізнавальні можливості людського духу. Специфіка міфологічного усвідомлення дійсності. Діалектика наукового, художнього, релігійного, морального та філософського освоєння дійсності. Пізнавальні можливості науки та релігії, мистецтва та моралі: порівняльний аналіз. За межами раціонального: багатогранність позанаукового сприйняття світу. Гносеологічні, соціальні та психологічні засади віри. Духовність як органічна єдність віри, надії та любові</p>	

Глава 2. Продуктивна сила суспільної свідомості	453
<p>Роль ідей у розвитку суспільства. Духовне життя суспільства та його структура. Духовне виробництво як виробництво свідомості. Феномен суспільної свідомості та його структура. Функції суспільної свідомості. Суспільна свідомість як соціальна пам'ять народу</p>	

Глава 3. Духовна культура та ідеологія	468
<p>Поняття культури у філософії. Людинотворча сутність культури. Культура, антикультура, контркультура. Суперечливі реалії громадянської культури. Українська національна культура в контексті надбань світової цивілізації. Загальнокультурні засади сучасної цивілізації. Духовна культура у вимірі класових і загальнолюдських пріоритетів. Ідеологія як теоретико-політична парадигма розвитку культури. Проблема формування та культуротворчий зміст ідеології українського національного відродження</p>	

Розділ V

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ

Глава 1. Філософія історії	486
<p>Проблема історичного мислення у філософії. Принцип історизму в соціальному пізнанні. Соціальна історія як предмет історіософського пізнання. Антиісторизм (історизм)</p>	

К. Поппера і сучасна історіософія. Франкфуртська школа філософії історії (М. Горкгаймер, Т. Адорно). Історіософська концепція Р. Арона. Проекти всесвітньої історії. Світова історія в інтерпретації М. Гайдеггера. К. Ясперс про сенс і призначення історії. Осягнення історії А. Тойнбі: проблема генези цивілізацій. Проблема цивілізаційного повороту та імперативи виживання людства. Поняття і структура цивілізаційних основ розвитку людства. Ідея прогресу в історії. Прогрес як еволюція розуму, культури, духовності людини. Заперечення прогресу. Прогрес і регрес. Основні стадії регресу: застій, консервація, реакція, реставрація, занепад. Проблема пошуку цивілізаційних критеріїв прогресу. А. Сахаров: роздуми про прогрес, мирне співіснування та інтелектуальну свободу. Глобальне моделювання майбутнього. Філософія та футурологія

Глава 2. Цивілізаційний аналіз історичного процесу 506

Українська регіональна цивілізація як результат історичного розвитку. Українська етнополітична цивілізація. Філософія існування або філософія виживання української цивілізації? Україна і всесвітня цивілізація. Українська регіональна цивілізація: самоідентифікація нації і «політичного українця». Лімітрофні характеристики української цивілізації

Післямова 545